

ROMANIČKI ZVONIK U NINU

KSENIJA RADULIĆ

Do obnove god. 1964. ninski je zvonik za povijest arhitekture izgledao potpuno nezanimljivo, ožbukanih zidova izvana i iznutra. Jedini vidljivi stilski elementi na njemu bili su profilacija završnoga vijenca i plitki istak, napravljen u žbuci, na početku i u ključu luka malih prozora koji su, grupirani po dva, rastvarali zidni plašt. Ne obraćajući pažnju na polukružni kameni okvir na vratima prvog kata, zvonik se obično, prema vijencu, prozorima i piramidi, datirao u XVIII st. ili, prema Bianchiju, u kraj XVII st., tačnije god. 1681.¹ Nakon potresa god. 1963. bio je potreban temeljit popravak. Tom se prilikom otkrilo da ninski zvonik nije osrednje djelo kasnog i osiromašenog provincijskog baroka, već jedan od najvećih romaničkih zvonika na našoj obali.²

Kako je ovaj napis prvi koji se o tom zvoniku u našoj stručnoj literaturi pojavljuje, najprije ćemo ga opisati, zatim iznijeti povijesne podatke i na kraju pokušati da ga vremenski i stilski odredimo.

Opis:

Zvonik stoji odvojeno, jugozapadno od župske crkve, nekada katedrale.³ Nad kvadratičnim tlocrtom izgrađeno je prizemlje, četiri kata i završna piramida. Sagrađen od sivog, grubo obrađena kamena, slaganoga u pojaseve, zvonik je najprije zatvoren u prizemlju i prvom

¹ C. F. Bianchi, *Zara cristiana*, II, Zadar 1879, str. 248.

² Konzervatorski radovi, koje je izveo Zavod za zaštitu spomenika u Zadru sredstvima Župskog ureda u Ninu i Republičkog fonda za unapređivanje kulturnih djelatnosti, bit će objavljeni na drugom mjestu, ovdje ćemo samo ukratko reći u čemu su se sastojali. Romanička je jezgra u kasnije vrijeme bila pokrivena debelim slojem žbuke, a velike bifore do polovice zazidane. Pošto su sanirane pukotine nastale potresom, pristupilo se uklanjanju žbuke i oslobađanju onih romaničkih elemenata koji su bili sačuvani odnosno rekonstruiranju onih koji su pregradnjom uklonjeni.

³ Pošto se ustanovilo da je zvonik romanički, poduzelo se malo istraživanje i na župskoj crkvi. Uklanjanje žbuke na donjem dijelu jugozapadne fasade pokazalo je karakterističnu romaničku fakturu zida: omanje kamenje grubo obrađeno, položeno u redove i vezano obilnim malterom. Uzimamo da je taj zid ostatak srednjovjekovne katedrale, pa se tako donekle saznaje prostorna organizacija katedralnoga sklopa u Ninu, barem što se tiče odnosa katedrala—zvonik.

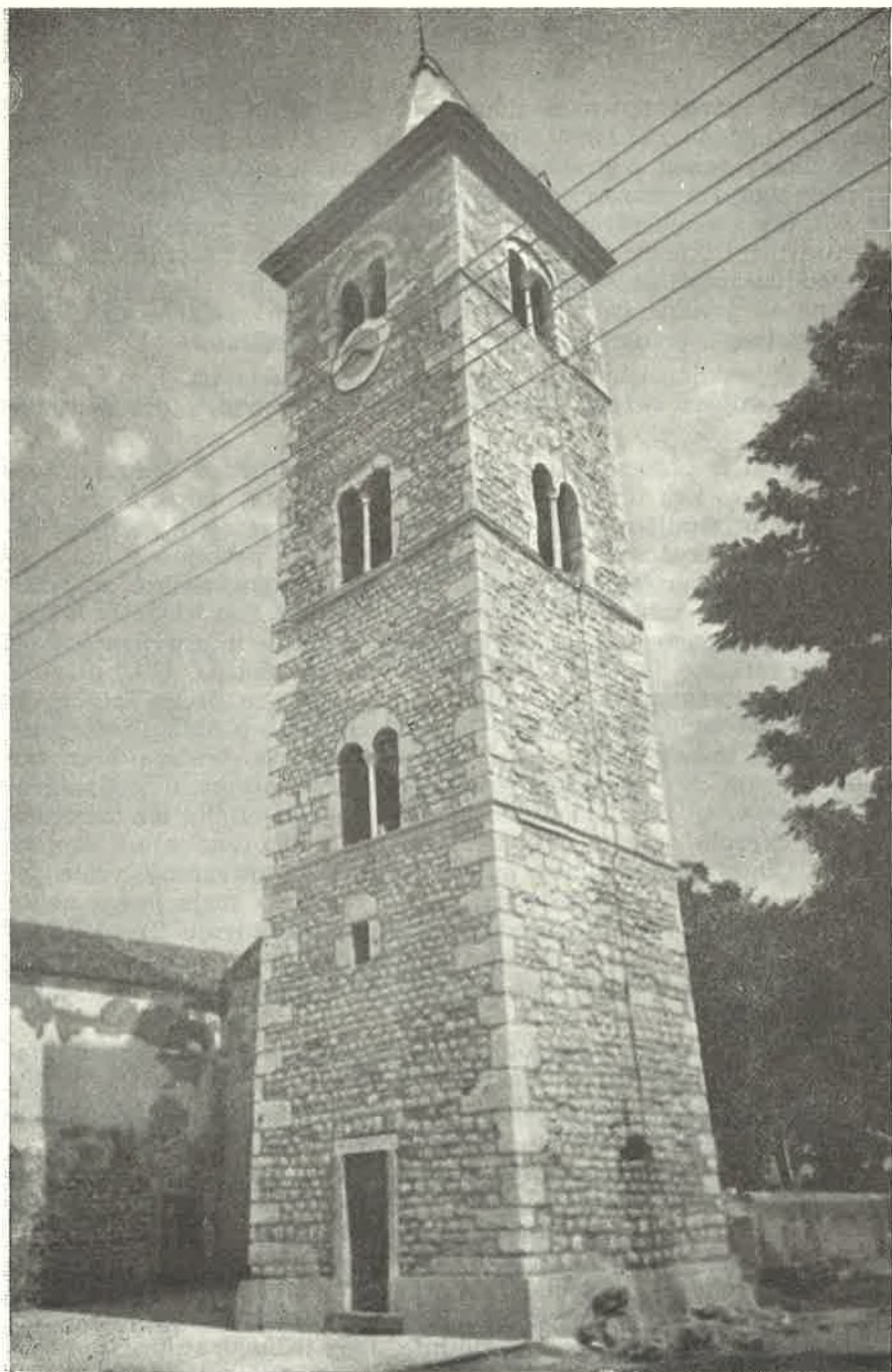
katu, dok se od drugog kata naviše rastvara s po jednom biforom na svakoj stranici. Prijelaz iz kata u kat označen je jednostavno profiliranim vijencima na kojima počinju bifore. Podovi su u unutrašnjosti novi, betonski, i danas se ne poklapaju s vijencima, osim na drugom katu. Prema vrhu se zvonik, iz kata u kat, sužava, ali za oko jedva primjetljivo, pa se njegov volumen doima kao čisti uspravljani paralelopiped. Jako izbočen završni vijenac i osmerostrana piramida odvajaju se materijalom i obradom od glavnoga dijela.⁴

U zvonik se ulazi kroz dvoja vrata, jedna u prizemlju i druga na prvome katu. Premda je okvir prvih vrata novijeg datuma, ipak se čini da je prizemlje od početka bilo dostupno. To je zapravo jedini pravi »prostor« u zvoniku, zatvoren s gornje strane bačvastim svodom. Vrata imaju oblik pravokutnika, na vanjskoj strani uokvirena ravnim kamenim gredama, nešto istaknutima od razine zida. Bočni su usjeci lagano zakošeni, a premošćenje šupljine izvedeno je segmentnim nadvojem, koji je, zbog debljine zida, napravljen u dva luka, od kojih je unutrašnji nešto povišeniji. Lukovi su zidani od horizontalno položenog krupnog kamenja. Gornja linija unutarnjeg luka gotovo je ravna, osim na sjevernom kraju, gdje prati oblinu donje. U sjevernom usjeku uzidan je kamen s natpisom, koji zbog korozije nije moguće potpuno pročitati. Razaznaju se ova slova i datum:

MDLXIII DIE XIX IV LI
IV VENER DF VEL

Čini se da je natpis uklesan u već uzidan kamen (zadnje slovo u »li« završava na samom njegovu rubu) i, koliko su god pojedina slova vrlo pravilna, čitav je natpis grubo izveden. Osim tih vrata na sjeverozapadnoj fasadi zvonika u prizemlju postoje još dva otvora, jedan prozorčić na sjeveroistočnoj i jedan na jugoistočnoj strani. Oba su prozorčića zapravo dugi uski procijepi. Onaj na sjeveroistočnom zidu nije s vanjske strane posebno uokviren, osim na gornjem kraju, gdje je upotrijebljen krupan kamen od bijelog vapnenca. Bočne se stranice koso usijecaju pa otvor postaje u unutrašnjosti znatno širi. Gornji obrub otvora tvori prvi red sedre samoga svoda. Drugi prozorčić na vanjskom licu uokviren je krupnim pačetvorinastim kamenjem od bijelog vapnenca (upotrijebljen je i komad ružičastog konglomerata). Poslije je otvor djelomično zatvoren stepeništem podignutim uz jugoistočni zid zvonika, koje vodi do vrata na prvome katu. Oba prozora nađena su zazidana. Na jugozapadnom zidu s vanjske strane ne primjećuje se nikakav otvor, međutim u unutrašnjosti ima jedno pravokutno udubljenje. Stražnja njegova

⁴ Glavne dimenzije zvonika: visina od poda do ispod završnoga vijenca je 19,30 m; srednja širina stranice baze je 4,75 m; visina bifora: na drugom katu 2 m, na trećem 2,80 m, na četvrtom 2,70 m.

*Sjeverozapadna i jugozapadna strana zvonika
La parte nord-ovest e sud-ovest del campanile*

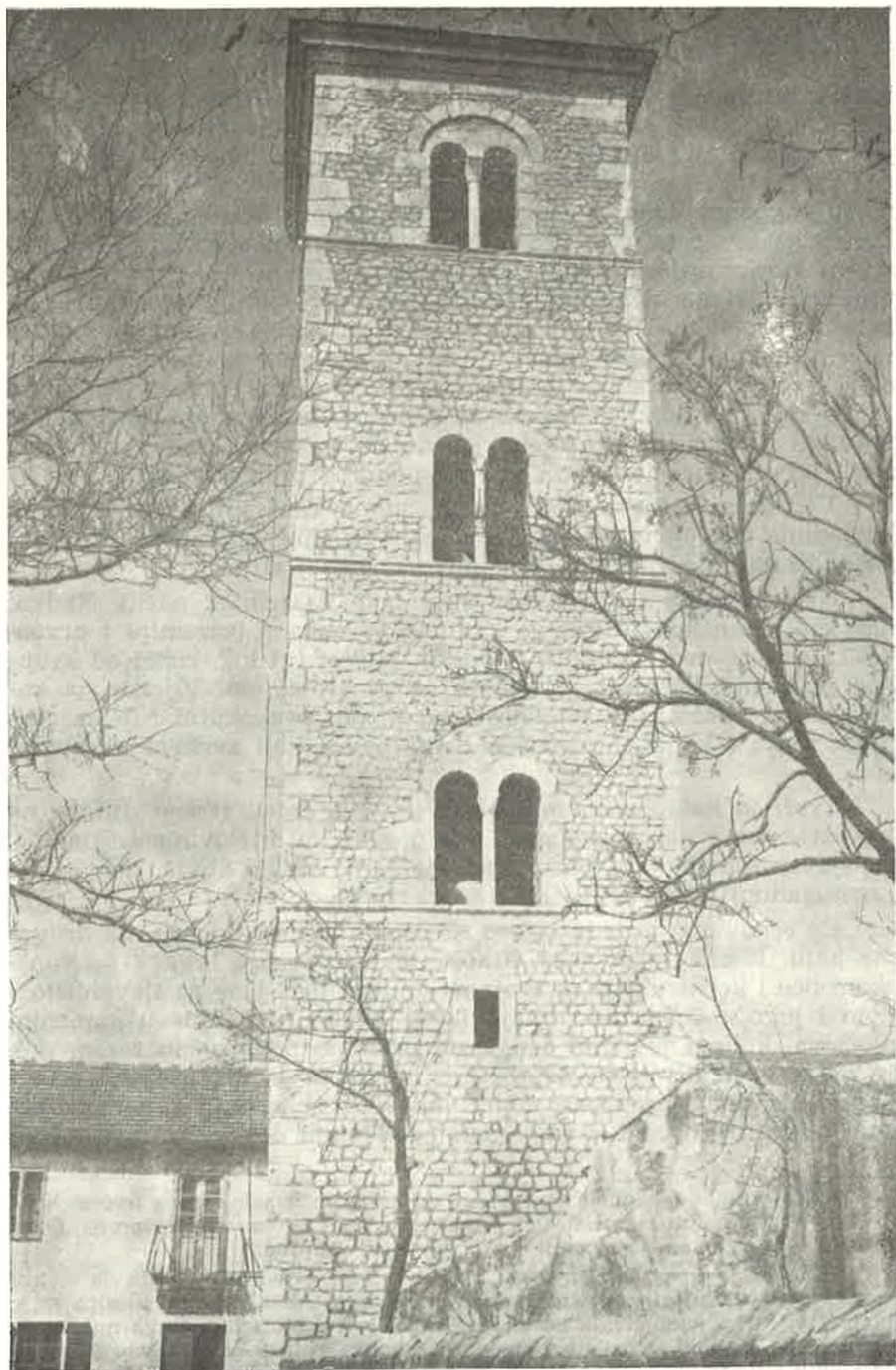
granica ne završava ravnim zidom, već nabacanim kamenjem. Udubljenje je nađeno zazidano. Izgleda da se i tu nalazio prozorčić, koji je prilikom nekog popravka uklonjen i na vanjskom licu izbrisan. Upravo zbog tih prozorčića mislimo da se u prizemlje moglo ulaziti od početka i da je otvor vrata star, a samo okvir recentan, kao što je recentna i obloga podnožja kamenim pločama. Potvrdu nalazimo i u podudaranosti konstrukcije nadvoja na vratima u prizemlju i na vratima na prvome katu (koja imaju romanički srpasti okvir), samo što je nadvoj u prizemlju grublje i nečistije izveden.

Švod je zidan istodobno s perimetralnim zidovima, jasno se vidi pravilna izmjena veznog kamenja. Sedra je klesana u pravokutnike i slagana u redove.

Prijelaz iz prizemlja u prvi kat nije na vanjskom licu ničim označen, a kako i tu prevladava puna masa zida, taj dio zvonika tvori zajedno s prizemljem visoku čvrstu bazu rastvorenijem gornjem dijelu. Na sve tri strane osim jugozapadne zid je probijen jednim otvorom. Na sjeveroistočnom zidu, do ugla zvonika, nalaze se polukružno svedena vrata. Njihov je okvir zidan od fino klesanih komada bijelog vapnenca, u gornjem dijelu složenih u pravilan srpasti luk. S unutarnje strane šupljina vrata pravokutna. Uski utor na pragu i vertikalnom dijelu okvira ne nastavlja se preko lučnog dijela, već ide ravno do nadvoja. On je konstruiran u obliku vrlo položenog segmentnog luka, od tri kamena koji se protežu kroz svu debljinu zida. Na zapadnom kraju, na mjestu ulaska u zid, nadvoj se izravna, tj. leži vodoravno na bočnom usjeku. Na dovratnicima vide se okrugle rupe za utjerivanje zasuna kod zatvaranja s vanjske strane. Udubljenja se vide i na zidu usjeka, za zatvaranje vrata pomičnim letvama s unutarnje strane. Na istočnom kraju praga nalazi se plitka okrugla rupa, kojoj odgovara druga na nadvoju. To su ležišta osovine drvene vratnice. Na drugom kraju praga i nadvoja te rupe nedostaju, jer su vrata, zbog male širine otvora, mogla biti jednokrila.

Na jugoistočnom zidu, otprilike po sredini, nalazi se mali prozorčić, na vanjskoj strani uokvirin krupnim kamenjem od bijelog vapnenca. Prozorčić nema okvirni kamen na donjem kraju. Slično je zidan i nasuprotni prozor, na sjeverozapadnom zidu.

S drugim katom započinje karakteristično rastvaranje zida dvojnimi prozorima, biforama, koje će se jednako ponavljati kroz sve slijedeće katove. Jugozapadna strana ostaje zatvorena, a na preostalim trima nalazi se po jedna velika bifora. Započinju na uskome, jednostavnome vijencu koji teče oko čitava zvonika. Bifore su po načinu gradnje, na vanjskoj i unutarnjoj strani, vrlo slične, nakon konzervacije još sličnije negoli su možda bile, zbog jednake stilizacije novih kapitela. Ipak, one pripadaju dvama različitim tipovima romaničkih

*Jugoistočna strana zvonika
La parte sud-est del campanile*

bifora. Bifore na sjeverozapadnom i sjeveroistočnom zidu pripadaju stilskom tipu kod kojega su lučni dijelovi obuhvaćeni zajedničkom polukružnom lunetom, sastavljenom iz tri dijela: dva manja postrance i veći središnji sa stopom koja počiva na razdjelnom stupiću. Bifora na jugoistočnoj strani nema lunete, već otvore prate polukružni lukovi koji se spajaju u zajedničkoj stopi iznad stupića. Originalni spojni kamen nije zatečen. Vjerojatno je bio oštećen, pa uklonjen prilikom zidanja debeloga pilastra koji je ispunio bifore u doba barokne preinake. Dok je u ploče luneta na druga dva prozora uklesana crta koja srpasto uokviruje otvore, lukovi na trećem prozoru nisu srpasti. Gornja im je linija nepravilna, čas ravna, čas grubo zaobljena. Uostalom, ni luneta na sjeveroistočnom zidu nije sasvim pravilno polukružna. Razdjelni su stupići na svima trima biforama novi, jer su stari nestali za već spomenutog preinačivanja.⁵

Vertikalni bridovi bifora zidani su na vanjskoj strani krupnim komadima bijelog vapnenca nejednake veličine, koji ulaze dublje u zid jedamput na vanjskoj, drugiput na bočnoj strani.

Na unutrašnjem licu bifore su zidane na jednak način. Nadvoj nad šupljinom konstruiran je kao nad vratima u prizemlju i prvom katu, samo je ovdje izrazitiji: spušten sagmentni luk, zidan od krupnog položenog kamenja, izravnava se na krajevima. Vijenac na kojem prozori počinju ima jednostavan profil: pravokutni rub na gornjem kraju i konkavno uvučeni donji pojas, koji svršava u ravnini zida.

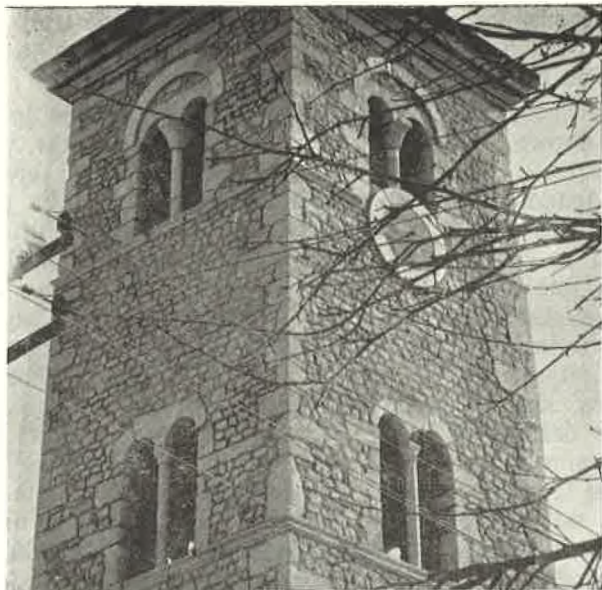
Treći je kat olakšan prozorima na sve četiri strane. Bifore na jugoistočnom i sjeveroistočnom zidu u svim su dijelovima originalne, na sjeverozapadnoj rekonstruirano je samo stablo stupa, dok su na jugozapadnoj bifori novi i luneta i razdjelni stupić.⁶

Po osnovnom izgledu bifore su gotovo jednake onima na drugome katu. Razlikuje ih veća vitkost, te oblikovanje lukova na vanjskom licu i konstrukcija nadvoja na unutrašnjem. One na sjeveroistočnom i jugoistočnom zidu imaju lučne dijelove izrezane u kamenim pločama, kojima je samo donji rub pravilno polukružno rezan, dok je gornja uzidana ivica nepravilno lomljena. Plitka urezana crta i ovdje »uspostavlja« srpast oblik lukova nad svakim otvorom. Tip ovih bifora bez lunete a sa srpastim lukovima odgovara jugoistočnoj

⁵ Novi stupići i kapiteli napravljeni su prema originalnima na trećem katu, uz takvu stilizaciju kapitela koja omogućava da se smjesta prepoznaju kao novi, a istodobno su podvrgnuti osnovnoj shemi kapitela.

⁶ Luneta je tu postojala, ali je nađena u tako oštećenom stanju da se nije mogao izvući ni njezin prvotni izgled, pa je zamjenjena novom, idealno srpastom. Da je razdjelni stupić postojao, vidjelo se po okruglom tragu na prozorskom pragu. Kapitel je načinjen analogno drugima koji su na tom katu sačuvani, uz manju stilizaciju.

ROMANIČKI ZVONIK U NINU

*Sjeveroistočna i sjeverozapadna strana zvonika od prvog kata
do završnog vijenca
La parte nord-est e nord-ovest del campanile dal primo piano
all' ultima cornice*

bifori na prvome katu (odsutnost srpastog luka na njoj može se uzeti kao rezultat opće nemarnosti u izvedbi detalja, što je primjetno na čitavom zvoniku).

Na sjeverozapadnoj bifori kamene ploče u koje je urezan lučni završetak otvora, vanjskim svojim rubom pokazuju tendenciju da oblikuju srpastu lunetu, kao na sjeveroistočnoj i sjeverozapadnoj bifori na drugom katu, ali središnji kamen završava gotovo ravno. Vertikalni bridovi s vanjske strane svih četiriju bifora zidani su poput onih na drugom katu, od krupnih komada bijelog vapnenca, nepravilno lomljenih na uzidanome kraju. Razdjelni stupići imaju tanko vitko stable bez entazisa. Na pragu prozora stoje bez baze. Među kapitelima ima manjih razlika, ali sva tri pripadaju jednom tipu: iz zaobljene jezgre izdvajaju se na uglovima listovi koso rezanih bridova, koji se izvijaju prema vani onako kako kapitel raste do završne četvrtaste ploče. Na donjem kraju kapitel je obrubljen tankim plesnatim prstenom. Listovi su jedva artikulirani, tvrdi i nespretni u izvedbi. Kapitel na jugoistočnoj bifori ima listove nešto odvojenije od jezgre. Ploča kapitela na sjeveroistočnoj bifori ima na sve četiri strane ugraviran motiv zubaca pile. Kapiteli se ne upisuju u kocku jer im visina prelazi širinu.

Prag bifora zidan je od više komada kamena i prilično neravan. U unutrašnjosti je šupljina otvora premošćena polukružnim lukom, zidanim od pločastog kamenja radijalno postavljenog. Luk se nekoliko centimetara usijeca u zid zbog drvene oplata upotrijebljene u zidanju. Nadvoj ostavlja slobodnima ploče luneta, odnosno lukove.

Vijenac ima složeniji profil negoli onaj na drugom katu. Sastoji se od ravnog pojasa u gornjem, konkavnoga u srednjem i konveksnoga u donjem dijelu. Konveksni je dio neznatno izbočeniji od ravnoga, ispod njega teče još uski, ravni rub, kojim vijenac prelazi u ravninu zida.

Na četvrtom se katu bifore u većoj mjeri razlikuju od onih koje smo dosad imali i to u kapitelu i luku koji nadvisuje lunete.⁷ Kapitel je znatno veći i nije oblikovan sa sve četiri strane jednako, već ima dvije uže i dvije šire. Postavljen je dužom osi okomito na otvor, tj. tako kao da će na sebe primiti stopu lunete široku koliko i čitav zid (kako to često biva na romaničkim biforama). Međutim, i te bifore imaju lučni nadvoj na unutrašnjoj strani, koji omogućuju da na kapitel sjedne samo uža četvrtasta stopa, pa krajevi kapitela ostaju slobodni. Vanjski kraj kapitela strši desetak centimetara iz vertikalne ravnine zvonika.

⁷ Samo bifora na sjeverozapadnoj strani je originalna u svim dijelovima. Na jugoistočnoj su novi stup i kapitel, na jugozapadnoj stup, kapitel i lukovi, na sjeveroistočnoj osim toga još i luk koji nadvisuje lunetu. Novi su dijelovi napravljeni analogijom na sjeverozapadnu biforu.

*Unutrašnja strana bifore na drugom katu, sjeverozapadna strana
La parte interna della bifora al secondo piano (a nord-ovest)*

*Kapitel bifore na trećem katu, sjeveroistočna strana
Il capitello della bifora al terzo piano (a nord-est)*

Gledajući šire stranice, kapitel nije simetričan: linija kojom iz užeg kružnog dijela postepeno izrasta u znatno širi četverouglasti, položenija je na unutarnjoj strani negoli na vanjskoj.⁸ Zbog znatno većeg kapitela, i razdjelni stupić je deblji, bez baze. Ploča u kojoj su izrezani lučni dijelovi na sjeverozapadnoj bifori napravljena je od jednog komada kamena. Gornja ivica teče joj u ravnoj liniji. Na sredini ploče, iznad stope za stup, isklesan je u plitkome reljefu plosnat križ jednakih krakova. Na jugoistočnoj bifori ploča s lukovima sastavljena je kao obično na ovome zvoniku od tri komada, koja završavaju ravno. Vanjski je luk lunete na svim trima biforama gdje je originalan, konstruiran na jednak način: od više komada bijelog vapnenca, srpastog oblika (izraženog više sužavanjem krajeva negoli postepenim razdvajanjem kružnica različitog radiusa i centra) u ravni zida, dok su lunete koje lukovi omeđuju lagano udubljene. Krajevi tih vanjskih lukova oslanjaju se na vertikalne bridove bifora. Prostor između ravne linije kojom završava ploča s lukovima otvora i gornji luk ispunjen je manjim kamenjem pačetvorinasta oblika slaganim u slojeve. Unutarnja konstrukcija prozora identična je onoj na trećem katu — polukružni luk od radijalno složenog kamena ostavlja lunetu slobodnom. Katni vijenac ima profil kao na drugom katu.

Na sjeverozapadnom zidu, ispod bifore, uzidan je kameni sat. Njegov je promjer u visini vijenca i kako od vijenca počinju bifore, gornja polovica sata zatvorila je donji dio prozora. Sredina kvadranta je ožbukana. Oko nje su radijalno poredani klesanci s uklesanima rimskim brojevima za satove, i to dvadeset i četiri broja. Sat je očito uzidan u doba velikog popravka zvonika u baroku.

Četvrti je kat znatno niži od drugog i trećega. Ispod završnoga baroknog vijenca nalazi se red krupnih kamenova u obliku izdužene pačetvorine. Vijenac je višestruko konkavno-konveksno profiliran, s ravnim elementima na početku, u sredini i na kraju. Osmetrostrana piramida građena je od opeke, ožbukana izvana i iznutra, osim na samom početku, gdje je upotrijebljen red krupnih klesanaca. Završava četvrtastim akroterijem, kojemu se stranice konkavno izvijaju u šiljak.

Već smo na početku opisa rekli da je zvonik građen od grubo obrađena kamena manjeg formata, priklesanoga u pačetvorine i slaganoga u pojaseve. Uslojenost i ujednačenost zida uznemirena je često na svim fasadama ubacivanjem bez reda krupnijeg kamenja, vjerojatno za kasnijih popravaka. Jugozapadni je zid najviše »krpljen«, i vjerojatno je to razlog što na toj strani nema prozorčića i bifore. Uglovi zvonika ojačani su krupnim kamenjem od bijelog vapnenca i to tako da se na svakoj strani izmjenjuje jedanput dug, jedanput kratak kamen. Sve su to spoliji s rimskih građevina u Ninu, na kojima su ponekad još vidljivi originalni ukrasi.

Unutarnja strana zidova građena je na isti način kao i vanjska, samo je ovdje upotrijebljeno manje spolija, a i tamo gdje jesu, ne radi se o sistematskoj već o slučajnoj primjeni.

Od ukrašenih spolija važniji je onaj s rozetom i nizom krupnog nejednakog astragala na uzdignutim rubovima — očito fragment antičke kasete, uzidan u parapet sjeverozapadne bifore na četvrtom katu (spolij je postao vidljiv kad je pod njim učinjena rupa za provlačenje osovine sata). U sjeverozapadni ugao na visini od oko 1 m ispod prvog vijenca uzidan je fragment ukrašen ovulusima i antemijom, jednak po ornamentu eksponatu u Arheološkoj zbirci u Ninu.

Pored antičkih, kao građevinski materijal bili su upotrijebljeni i srednjovjekovni spoliji. Vidljiv je plutej ukrašen pleterom, uzidan u prag jugozapadne bifore na četvrtom katu. Pleter je troprut, a opisuje kružnice i dijagonalno postavljene kvadrate. U spomenutoj Arheološkoj zbirci postoji fragment s identičnim motivom. Iznad sjeveroistočne bifore na drugom katu bio je uzidan, nevidljiv, reljef s likom sv. Petra, odlomljen na mjestu glave. Reljef je vrlo fine izrade, po osobinama nabora na odjeći i obradi čitave površine sa sigurnosti se može datirati u drugu polovicu XIV st. Vrlo je sličan likovima sv. Anselma i Ambroza uz sjeverna vrata župske crkve u Ninu (poslije ćemo pokušati protumačiti kada je taj reljef mogao dospjeti u zid zvonika).

U povijesno-umjetničkoj literaturi ninski zvonik dosad nije bio obrađivan. Već smo rekli kako je nezanimljiv bio njegov izgled, a nije bilo povijesnih podataka koji bi bili mogli svratiti na nj pažnju. Na žalost, nema ih ni danas i za datiranje njegova nastanka upućeni smo na njega samoga. No ako u ostatku ninskog arhiva koji se čuva u Historijskom arhivu u Zadru⁸ i nema podataka za raniju povijest zvonika, nešto svjetla o kasnijim zbivanjima s njim i oko njega može se ipak dobiti pa ćemo nastojati najprije te podatke iscrpiti.

U prvom redu trebalo je provjeriti ne bi li se god. 1681, koju donosi Bianchi ne navodeći izvora,¹⁰ mogla uzeti kao vrijeme nekog većeg popravka i barokne intervencije na zvoniku. (Zbog već opisanih arhitektonskih romaničkih osobina nemoguće ju je prihvatiti kao godinu gradnje).

Luka Jelić objavio je gradski katastar Nina iz god. 1677.¹¹ U popratnom tekstu zvonik se ne spominje a plan, koji su izradili Steffano de Boucaut i Mag. Napolion god. 1675, toliko je istrošen

⁸ Kapitel je pri smanjivanju otvora u barokno doba otučen na vanjskom kraju, pa je za konzervacije okrenut neoštećenom stranom prema vani.

⁹ Glavnina arhiva netragom je nestala u XIX st.

¹⁰ *Op. cit.* str. 248.

¹¹ *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, god. 1899-1902.

da se iz njega ne može saznati ne samo kako je zvonik izgledao, već da li je uopće postojao. Plan je god. 1793. kopirao Franjo Zavoreo, a tu kopiju (koja se u Zadru nije sačuvala) kopirao je ponovno 1849. Antun Marković. Na novoj kopiji¹² zvonik je prikazan u ptičjoj perspektivi, kao i druge zgrade, s piramidom i po dva prozora na gornjim katovima. Ako uzmemo da su precrtaji vjerno kopirali starije planove, mogli bismo gradnju piramide i, eventualno, smanjenje romaničkih bifora na male barokne otvore (ali o tim je prozorima teško suditi na osnovu sitnog crteža u mapi) prebaciti u vrijeme nešto ranije od 1675, jer su te godine zabilježeni. No pitanje je nije li Marković sam unio piramidu u svoj plan, a mogao je to učiniti i Zavoreo. Stilske osobine završnog vijenca, piramide i malih prozora govore podjednako neodređeno za 17, 18. i rano 19. st.

Među mapama Grimani u Historijskom arhivu u Zadru postoji još jedna kopija¹³ starog katastrika napravljena za Jerolima Manfrina u srpnju god. 1793. (ne kaže se prema kojem uzorku). Na njoj zvonik ima piramidu. Kako je ta Manfrinova kopija iz istoga doba kao i Zavoreova, prilično je vjerojatno da je Zavoreo njen autor i tako se podizanje piramide i čitava izmjena na vanjskom plaštu zvonika — jer je sve po svoj prilici istodobno izvedeno — morala dovršiti do god. 1793. Na temelju arhivskih spisa ti se radovi dadu još uže vremenski ograničiti.

Dosad najstariji pisani podatak o postojanju zvonika našli smo u knjizi V, str. 43 ninskog arhiva¹⁴ gdje se, u prijepisu bilježnika Ferrari-Cupillija, nalazi jedno pismo Markantuna Raimondija, arhiprezbitera ninskoga. Izvaci koji nas interesiraju glase: »ecclesia cathedralis vetustate corrosa iam ruina minans...« i »...campanile duobus campanis notum altera major fertur consecrata a Santo Assello episc. Nonen«. Prema Bianchiju¹⁵ Markantun Raimondi spominje se u jednom dokumentu iz god. 1516. Podatak da je početkom XVI st. crkva bila u vrlo dotrajalom stanju¹⁶ mogli bismo protegnuti s priličnom vjerojatnosti i na zvonik.

Kao što je poznato, Nin je na početku kandijskog rata, god. 1646, spaljen da se Turci ne bi u njemu ugnijezdili. Nakon sklapanja mira između Venecije i Turske, ninski knez, biskup i plemići, svi nastanjeni u Zadru, započinju s nastojanjima da obnove Nin, u prvom redu sveta mjesta, pa mostove i luku. U svibnju god. 1663. imenuju se prokurator i katedrale. Prema jednom natpisu koji je sta-

¹² Historijski arhiv u Zadru, geografske i topografske karte, br. 4.

¹³ Br. 269.

¹⁴ Također u Historijskom arhivu u Zadru.

¹⁵ *Op. cit.*, str. 240.

¹⁶ Popravljen za biskupa Difnića 1528., Bianchi, *op. cit.*, str. 245, bez navoda izvora.

jao na pročelju katedrale, a poslije zamijenjen novim, katedrala je obnovljena god. 1673.¹⁷ U već spomenutoj V knjizi akata ninske općine, na str. 98, nalazimo pismo generalnog providura Petra Valiera (u prijepisu Ferrari-Cupillija), datirano 1. travnja god. 1689, kojim Valier ovlašćuje općinu ninsku da, s obzirom na svoje siromaštvo, smije raspolagati jednom kulom kraj »porta detta del Molo«, a prihod od najamnine te kule može namijeniti potrebama katedrale ili »per restauration del campanile«. Ako je 1689. g. trebalo misliti na popravak zvonika, teško da je bio obnovljen sedam godina prije, kako hoće Bianchi, a malo je vjerojatno da se radilo o stvaranju jednog stalnog fonda za održavanje zvonika, kad je Nin ležao u ruševinama i novac bio potreban na sve strane. Taj podatak govori i za to da zvonik s piramidom vrlo vjerojatno nije bio nacrtan na Napolionovoj mapi iz god. 1675. (v. prije).

Prvi slijedeći podatak o zvoniku nalazimo na str. 150. V knjige, gdje se, u prijepisu Ferrari-Cupillija, nalazi pismo od svibnja god. 1775, koje Vijeće ninske općine upućuje Jakovu Gradenigu, generalnom providuru. U pismu se kaže da Nin »ha potuto colla benedizione d'una lunga pace rimarginar in parte l'antiche piaghe, veder aumentati gli edificij...«. To je prvo pismo nakon turskih ratova u kojem se umjesto uobičajenih jadikovki spominju već obnovljene zgrade.¹⁸ Uzmimo da je među njima bio i zvonik katedrale i da je tada dobio onaj izgled u kojem se nalazio do god. 1964. Prema tome, popravak i izmjene na njemu mogu se vremenski smjestiti između 1689. i 1775. Na žalost, ni stilske osobine tih izmjena ni nama poznati arhivski spisi ne omogućuju da se raspon od preko osamdeset godina još skрати.

Ostaje nam da pokušamo objasniti kojim je povodom mogao biti uklesan natpis na vratima u prizemlju s 1563. i ugrađen reljef s likom sv. Petra. Čini nam se vrlo vjerojatna pretpostavka da je to uslijedilo istodobno. Površina kamena na reljefu oštećena je i jasno pokazuje da je bila izložena posolici, ali znatno kraće vrijeme negoli drugi komadi vapnenca. Kako je reljef nastao u drugoj polovici XIV st., do druge polovice XVI bilo je vremena za otprilike toliko nagrizanje. Ako je on tada — zbog toga što se slomio — uzidan na zidu drugog kata tako duboko da se ni izvana ni iznutra nije vidio (otkriven je pri probijanju zida radi postavljanja armiranobetonskog nadvoja), to predstavlja jedan prilično velik građevinski zahvat. Mažda natpis s god. 1563. komemorira upravo taj, najraniji popravak zvonika, što je mogao izvršiti sam Raimondi ili kakav njegov nasljednik.

¹⁷ Bianchi, *op. cit.*, str. 245.

¹⁸ Pismo je pisano u namjeri da se relikvije ninske katedrale vrata u Nin iz Zadra, kamo su zbog turske opasnosti bile prenesene.

Osim očito mnogo kasnijih dijelova, baroknih i još kasnijih, kao što su u prizemlju okvir vrata i obloga podnožja, vanjsko stepenište, balkon, završni vijenac i piramida, zvonik nam se predstavlja kao djelo romaničkog graditeljstva. Takvo stilsko određenje ipak nije na prvi pogled neosporno. Ono što najviše začuđuje jest za našu romaniku, i to osobito za monumentalnu, grubost zida i nedotjeranost detalja. Naročito strano djeluje onako napadno učvršćenje uglova (za romaničko graditeljstvo u cjelini karakteristična je ravnomjernost zida po svojoj površini, sve do oštro rezanog ugaonog brida). Onakav način zidanja nadvoja kao na vratima u prizemlju, prvom katu i na biforama drugog nismo dosad u romanici ovoga kraja sretali. Konačno, kapiteli na trećem katu kao da nagoviješćuju gotiku. Zbog svega toga pomišljalo se na mogućnost da je zvonik građen kasnije, u XV ili XVI st., i da se tada upotrijebilo kamenje i čitavi prozori, vrata, vijenci s neke druge građevine, možda samoga ranijeg zvonika, prema kojemu bi ovaj današnji bio samo jedna temeljita »skrpljena« obnova. No ta je pomisao napuštena čim je domišljena. Nezamišljivo je da bi u doba kasne gotike ili renesanse, koliko god te stilske epohe bile zamagljene u osinomašnjelom Ninu, bio podignut zvonik katedrale, a da formalni jezik vremena ne bi došao do izraza. On je progovorio, vidjeli smo, i na zvoniku sv. Marije u Zadru.¹⁹

Koliko god ninski zvonik odudarao od naše monumentalne romaničke arhitekture, na njemu nema ničega što bi direktno protuslovalo romanici. Tako se i ojačavanje uglova daje razumjeti u okviru opće prilagodljivosti, praktičnosti koje karakteriziraju to stilsko razdoblje — prilagodljivosti koja se očituje u načinu upotrebe konstruktivnog materijala (kamenja), vezivanju okvira otvora za zid itd. — a što se ovdje očitovalo u jednom jednostavnijem vidu, u upotrebi krupnog kamenja s antičkih građevina, koje je već obrađeno ležalo na dohvata ruku graditelja i trebalo ga je samo složiti s nižim redovima sitnije lomljenog kamenja.²⁰ Spomenuti nadvoji podsjećaju na nadvratnike u obliku segmentnog luka s izravnatim krajevima, kakve susrećemo u gotičkoj arhitekturi, međutim, fragment identičnog nadvoja nađen je na romaničkim uličnim vratima na kući kraj Zlatnih vrata u Splitu, (danas Radničko sveučilište).²¹ Što se tiče kapitelâ, osobito njihovih listova, oni su do te mjere grubi da je o nekom stilskom htijenju teško govoriti. Romaničkom dekorativnom inventaru pripadaju listovi vrlo različito stilizirani, od sitno izdijelano

¹⁹ Zvonik sv. Marije od prvog kata navije obnovljen je god. 1453. po izričitoj narudžbi u prijašnjim romaničkim oblicima. C. Fisković: *Zadarski sredovječni majstori*, 1959, str. 66-67.

²⁰ Kao što je učineno na jednoj drugoj romaničkoj građevini u Ninu, na sv. Ambrozu.

²¹ Informaciju dugujem ing. arh. Jerku Marasoviću.

akanta do debelog neartikuliranog lista, koji i nije više list već zašiljena konkavna ploha. Takvi su i listovi na kapitelima našeg zvonika. Ugravirani zupci pile tipično su pak romanički ornament i nalazimo ih na jugoistočnom uglu crkve sv. Krševana u Zadru, samo s tom razlikom što nisu ugravirani već reljefni.

Uzmimo, dakle, da je zvonik sagrađen u doba romanike. Unutar tog stilskog razdoblja, koje se u nas proteže kroz čitava dva stoljeća, teško se odlučiti na uže datiranje. Najvažniji arhitektonski elementi na njemu, bifore, nemaju sličnosti s dvojnim prozorima kakve nalazimo u najbližem romaničkom centru, u Zadru, a nema ih ni drugdje u sjevernoj Dalmaciji. Tip bifore s polukružnom lunetom plitko udubljenom spram ravnine zida i obuhvaćene vanjskim lukom karakterističan je za romaničko graditeljstvo u Apuliji, odakle se proširio na područje Boke Kotorske. Najsjeverniji primjer nalazimo u Trogiru, na jednoj stambenoj zgradi. Ima ga kroz čitavo XII i XIII st. Vrata na 1. katu također u tom pogledu ne pomažu, a ni kapiteli bifora, jer razgraničenje između dijelova XII i XIII st. na sv. Krševanu u Zadru, s kojima bi se mogli povezati, nije za sada s većom sigurnošću poznato.

Za umjetničku valorizaciju zvonika važno je uočiti čime je oblikovan, tj. koji su stilski arhitektonski elementi na njemu zastupljeni. Od tri osnovna činioca monumentalne romaničke arhitekture zrelog razdoblja — puno glatko zide, raščlanjene površine i oblikovanje detalja na određen način — ovdje je zastupljen samo posljednji, onaj, što od sredine koja građevinu stvara traži manji tehnički i novčani napor, a od autora tek površinsko osjećanje stila. Pa i ti su detalji vrlo uprošćeni i nepotpuni: lunete su većinom ostavljene bez okvira, vanjski se luk ne spušta do podnožja bifore da bi je potpuno omeđio, kapitel na četvrtom katu strši iz ravnine zvonika itd. Stupnjevanje u rastvaranju volumena, tipično za romaniku, ovdje je izvedeno u vrlo ograničenome rasponu — mali prozorčići na prvome katu i zatim tri kata s jednakim prazninama. Ipak, ne može se ne priznati priprostom arhitektu da je i s ograničenim sredstvima s kojima je raspolagao znao postići pravi romanički stilski karakter. To se naročito očituje u oblikovanju bifora na četvrtom katu: okomito postavljene kapitel i vanjski luk diferencirali su te bifore od ostalih i uzdigli čitav zvonik.

U kulturno-historijskom pogledu zvoniku daje posebnu važnost to što je on jedina sjeverodalmatinska romanička građevina na kojoj su prisutni izrazito južnojadranski stilski elementi.

K. RADULIĆ

K. Radulić: IL CAMPANILE ROMANICO DI NONA (NIN)

Riassunto

Tra i campanili romanici in Dalmazia viene a inserirsi anche quello di Nona (Nin) ora scoperto. Dopo che furono rimossi lo spesso strato di intonaco e le finestre barocche, vennero alla luce le bifore e la caratteristica fattura del muro, nonché le cornici che dividono il campanile in quattro piani. Il tipo delle bifore non trova riscontro tra quelle conosciute nell'architettura monumentale romanica della Dalmazia settentrionale, cioè rappresentano il tipo del finestrone caratteristico per la Puglia che ebbe influenza sull'architettura romanica delle Bocche di Cattaro (Kotor) e, più a settentrione, di Traù (Trogir). La particolarità di queste bifore consiste in un'apertura in cui viene immessa la bifora trattata come un'unità, a differenza delle altre aperture a due o più spazi, che vengono formate assieme alla muratura e nelle quali la colonnina è un elemento a sé. Anche altri particolari del campanile sono insoliti nell'architettura romanica dalmata: la rozzezza della fabbrica e ancor più il rinforzo degli angoli con pietre diverse per materiale e grandezza, appartenenti in precedenza agli edifici romani di Nona, senza essere portate a una forma architettonica propria. Interessante la costruzione dell'arco sovrastante le aperture delle porte e delle finestre al primo piano nella parte interna. Per mancanza di fonti, solamente in base allo stile, la costruzione potrebbe risalire ugualmente al XII o al XIII secolo.